

COSUN

MAGAZINE

05
2016

'WE ZIJN EEN
KLEINE COSUN'

8

INDEX

Van de voorzitter	3
De teler staat centraal	4
Benut LLB's maximaal in 2017	6
Campagne start warm en droog	7
'We zijn een kleine Cosun'	8
Extra waakzaamheid voor rotte bieten.....	10
IRS-informatie	12
Vraag & Antwoord /Kort Nieuws..	16

CONTACT

Cosun, redactieadres

Postbus 3411, 4800 MG Breda

076-5303307

secretariaat.rvb@cosun.com

www.cosunleden.nl

Suiker Unie centraal agrarische dienst

Postbus 100, 4750 AC Oud Gastel

0165-525252

agrarischedienst@suikerunie.com

www.cosunleden.nl

Voor adressen agrarische dienst in
de regio zie: www.cosunleden.nl

COLOFON

Cosun Magazine

is een uitgave van Coöperatie
Koninklijke Cosun U.A. voor
leden van Cosun

Fotografie in dit nummer

Royal Cosun, Suiker Unie, IRS,
Fotopersburo Melissen

Foto-omslag

Renco Bussemaker, Geesbrug

Basisontwerp

Koenders Design

Opmaak en druk

SMG-groep, Hasselt

© Coöperatie Koninklijke Cosun U.A., 2016

INVESTERINGEN

Suiker Unie investeert fors in capaciteitsuitbreiding. Zo is in beide fabrieken een begin gemaakt met de bouw van een nieuw washuis die beide vanaf volgende campagne operationeel moeten zijn.

In Vierverlaten is de nieuwe schone bietenband inmiddels al geplaatst.

De nieuwe schone bietenband in Vierverlaten, onderdeel van het nieuwe washuis

SUIKER UNIE OPNIEUW 'BEST SUPPLIER'

Coca-Cola Enterprises heeft Suiker Unie dit jaar voor de tweede keer op rij verkozen tot beste leverancier. Suiker Unie neemt deel aan het 'Supplier Relationship Management'-programma van Coca-Cola. Hierbij worden de leveranciers jaarlijks beoordeeld op kwaliteit, service, duurzaamheid en innovatie. Suiker Unie behaalde in 2015 van alle leveranciers van Coca-Cola Enterprises de allerbeste score. Net als in 2014.

BEET EUROPE 2016

Op 26 en 27 oktober aanstaande wordt in het Noord-Franse Moyvillers (l'Oise) de manifestatie Beet Europe 2016 georganiseerd. Op het 80 ha demoterrein zijn tal van innovaties te zien op het gebied van de bietenteelt. Er is een demonstratie met rooimachines (12 stuks) en een bedrijvenbeurs met 170 exposanten. Meer informatie op www.betteravenir.com

VANGNET

Dirk de Lugt
Voorzitter

zonder boeren blijven de borden leeg. Ook onze coöperatie zal deze boodschap blijven vertellen.

Toewijzing 2017

Gemiddeld genomen zijn de eerste verwerkte bieten van goede kwaliteit, met een redelijk suikergehalte en heel weinig tarra. De variatie is evenwel groot. Dit jaar zullen naar verwachting vele telers hun toewijzing niet vol leveren, vooral als gevolg van waterschade. Niet vol leveren van de toewijzing in 2016 heeft een behoorlijke impact voor de opbouw van rechten (LLB's) vanaf 2017. De raad van beheer heeft besloten leden die de toewijzing niet vol leveren, maar wel voldoende hebben uitgezaaid op basis van het vijfjaargemiddelde, zo te behandelen als ware de toewijzing vol geleverd. Daartoe hoeft geen verzoek te worden ingediend. Na de laatste bietenlevering wordt bekeken op wie deze maatregel van toepassing is. Voor telers die niet vol leveren en te weinig hebben uitgezaaid, zal de vangnetregeling gelden met een correctie op het definitieve aantal LLB's.

Suikerprijzen in beweging

Dit is het laatste jaar waarin de Europese suikermarktordening van kracht is. De afgelopen jaren hebben we al gemerkt dat de suikerprijzen heftiger zijn gaan bewegen. Vanaf 2017 zullen de prijzen in Europa nog meer gaan meebewegen met de ontwikkelingen op de wereldmarkt en het rendement in de bietenteelt en suikerproductie mede gaan bepalen. Dit zal er tevens toe leiden dat de productie daar gaat plaatsvinden, waar de kostprijs laag is. De enorme opbrengstverhoging van de afgelopen jaren in de teelt en de efficiënte verwerking van de oogst door Suiker Unie verschaft de Nederlandse suikersector een prima uitgangspositie.

Overigens laat de wereldmarkt nu (begin oktober) een verdere stijging van de internationale suikernoteringen zien. Door berichten over tegenvallende oogsten uit Brazilië, India en Thailand gaan analisten uit van een lagere productie dan eerder geraamd. De voorraden nemen af, omdat de consumptie op peil blijft. Inmiddels is suiker op de wereldmarkt duurder dan die in de Europese markt.

Digitaal

In de leveringsvoorwaarden 2017 is opgenomen dat we de stap gaan zetten naar digitale vormen van communicatie met onze telers. Graag ontvangen wij uw e-mailadres, voor zover dat nog niet bekend is bij onze administratie. Deze stap betekent dat we u ook sneller en goedkoper met informatie van dienst kunnen zijn. Overigens blijft u dit magazine voorlopig nog gewoon via de post ontvangen.

Online in gesprek

Ons dagelijks eten & drinken staat regelmatig in de belangstelling en ter discussie. Je kunt geen krant openslaan of nieuwssite bezoeken zonder dat er weer van alles over voeding op je afkomt. Reden voor de Federatie Nederlandse Levensmiddelenindustrie een online discussieplatform op te zetten (www.spreeksmakelijk.nl). Men wil er 'een open gesprek over voedsel' voeren met iedereen die zich betrokken voelt bij de productie en verwerking daarvan. Met ruimte voor discussie en verschil van inzicht. Het wordt een virtuele keukentafel waaraan consumenten, bedrijfsleven, wetenschappers en maatschappelijke organisaties kunnen aanschuiven. De inbreng van boeren mag hier zeker niet ontbreken en ik nodig iedereen die daarvoor voelt uit om deel te nemen aan dit online gesprek.

De kop is eraf. Van de eerste bieten en van campagne 2016-17. Vorig jaar was het veel te nat en nu is het juist uitzonderlijk droog. Uitgedroogde grond betekent vaak beschadiging van het product en dus verlies van opbrengst. Dat is vervelend voor ons, telers, maar laat ook zien dat voedselproductie kwetsbaar is en dat het niet vanzelfsprekend is dat er altijd voldoende voedsel van goede kwaliteit beschikbaar is. In dit licht is het een opsteker dat de Europese Commissie een werkgroep onderzoek laat doen naar de positie van boeren in de keten en de randvoorwaarden voor een redelijk inkomen. Dat is sowieso nodig, want

DE TELER STAAT CENTRAAL

Sinds de oprichting, vijftig jaar geleden, is de coöperatie stelselmatig aangepast aan de eisen van de tijd. De drijfveer? Streven naar de hoogst mogelijke bietenprijs en de sterkst mogelijke marktpositie voor de teler. Een gesprek met drie generaties secretarissen over 'hun' coöperatietijd.

Frans de Jong: Contact met de leden belangrijk

"Suiker is altijd goede business geweest", zegt Frans de Jong, van 1971 tot 1984 de eerste secretaris van Suiker Unie, over zijn jaren bij de coöperatie. De Jong (93) was nauw betrokken bij de fusiebesprekingen tussen de vier coöperaties, die Suiker Unie oprichtten. "Het ging bij die onderhandelingen vooral over wat en hoeveel wie moest hebben", herinnert de oud-secretaris zich. Zijn belangrijkste taak: tegenstellingen tussen de partijen overbruggen en onderling wantrouwen wegnemen. De fusie was een antwoord op de invoering van de Europese suikermarktordening. Met de eenwording groeide tevens de saamhorigheid, met name toen alle telers

in 1970 rechtstreeks lid konden worden. Wytze Dijkstra, secretaris van 1984 tot 2005: "Toen ik in 1972 in dienst kwam bij Suiker Unie voelde het nog niet als eenheid. Zoiets heeft tijd nodig. Vooral tussen de fabrieken was onderlinge rivaliteit. Je had nog steeds 'de VCS tegenover Puttershoek'. Dat waren min of meer tegenpolen. Pas toen de oudere medewerkers met pensioen gingen, is dat geleidelijk weggesleten, doordat de nieuwe medewerkers niet belast waren met dat verleden. Bij de leden zelf speelde die rivaliteit niet. Wel had je in kringvergaderingen een tijdlang de standaardvraag: 'Waar zijn de miljoenen van de VCS gebleven?'. Maar ook dat hield

na verloop van tijd op. Bij een fusie levert de rijkste club meestal het meeste in. Dat was de VCS dus."

Beste ondernemingsvorm

De Jong: "De coöperatie is een instrument in handen van boeren die op coöperatieve wijze de markt willen beïnvloeden en de voordelen daarvan aan zichzelf en hun opvolgers willen doen toekomen. Je moet daarom goed weten wat er op de boerenbedrijven speelt en hoe wordt aangekeken tegen de coöperatiezaken. Daarom is het contact met de leden ook zo belangrijk."

Dijkstra: "De coöperatie is de beste ondernemingsvorm. Als individuele boer heb je totaal geen invloed op de markt. Als je de krachten bundelt in de verwerking, zoals in de bietenteelt is gebeurd, heb je een veel betere positie. Je wilt met je bedrijf bij de overlevers horen. Je gaat in een coöperatie de samenwerking met elkaar aan om te kunnen blijven voortbestaan. Over de langere termijn bekeken hou je er bovendien meer geld aan over. Suiker Unie heeft door de jaren heen heel veel uitgekeerd. Via de bietenprijs, maar ook bij bedrijfsbeëindiging en, in de jaren '80, na de verkoop van de CSM-aandelen."

Continuïteit voorop

"Bij Cosun staat de teler centraal. Een coöperatie neemt beslissingen met de continuïteit voor de teler in het achterhoofd. Dat zie je terug in het beleid. Cosun zet in de EU de beste bietenprijs neer. Tegelijkertijd stelt de coöperatie hoge

eisen. We komen in harmonie tot strenge leveringsvoorwaarden die scherp afsteken bij die van andere suikerbedrijven. De telers kiezen daar zelf voor”, vult Jan Willem van Roessel aan, secretaris sinds 2005. “De coöperatie bekijkt de zaken vanuit het voordeel voor de totale keten. We maken voortdurend de afweging: Wat is belangrijk voor de suikerketen en wat voor de teler?”

Cosun is, zo benadrukt Van Roessel, nog steeds een klassieke telerscoöperatie. Met haar focus op de teler wijkt ze de af van de meeste andere suikerbedrijven in Europa. De aandelen van de Duitse concurrent Nordzucker bijvoorbeeld, zijn grotendeels in handen van boeren, maar onder hen zijn ook boeren die zelf geen bieten telen. Bietentelers moeten daar over de bietenprijs in onderhandeling met de onderneming. Van Roessel: “Je krijgt alleen extra geld als je ook aandelen hebt.” Südzucker, de andere grote coöperatie, is deels beursgenoteerd. Wel is de meerderheid in handen van de telers. “Südzucker hanteert ook een minimumprijs, net als Cosun. Om de hoogste prijs te ontvangen moet een teler vanaf 2017 meer bieten leveren. Dat leidt daar tot veel meer discussie, want het is minder opgezet vanuit het boerenbelang”,

aldus Van Roessel. De beursnotering dwingt bovendien tot extra voorzichtigheid bij de communicatie met leden in verband met de mogelijke koersgevoeligheid van de informatie.

Een ander voorbeeld is Tereos, een breed georiënteerde Franse suikercoöperatie die ook actief is in de rietsuikerproductie in Brazilië. “Dat geeft toch een andere dynamiek in de coöperatie. Minder focus op de Franse bietenteler”, stelt Van Roessel.

Maximale prijszekerheid

Hij vervolgt: “Onze coöperatie is er op gericht de teler binnen de mogelijkheden die er zijn maximale prijszekerheid en afzetgarantie te bieden. Ook na de afschaffing van de quotering. De gegarandeerde minimumprijs die Cosun biedt vanaf 2017, is de hoogste in Europa.” De positie van Cosun is te danken aan de steeds hoger wordende suikeropbrengsten en de voortdurende efficiencyverbetering. “Met de opbrengsten van tien, vijftien jaar geleden had de toekomst er nu heel anders uitgezien”, aldus Van Roessel. “Als je naar het beleid van de coöperatie in de afgelopen vijftig jaar kijkt, zijn de telers daar wel bij gevaren. Als je om je heen kijkt in Europa, mag je blij zijn.” Wat daaraan

Jan Willem van Roessel: Maximale prijszekerheid en afzetgarantie

heeft bijgedragen: “Bij de overname van CSM Suiker is bewust gestreefd naar eenheid in de coöperatie. Dat is goed geweest voor het functioneren van het bedrijf.”

De vereniging van alle telers in één nationaal suikerbedrijf, tien jaar geleden, was de vervulling van een lang gekoesterde wens. De tijd was er rijp voor in 2006, net als de leiding en eigenaren van CSM. “Er was in suiker steeds minder geld te verdienen. Het einde van de mooie suikermarktordering kwam in zicht”, aldus Wytze Dijkstra. Eerdere fusie- en overnamepogingen mislukten om uiteenlopende redenen. Dijkstra: “Wat bij de poging in 1973 bijvoorbeeld erg meespeelde was sentiment. Suiker Unie was een relatief jong bedrijf. CSM had een veel langere historie.” Wat volgens Dijkstra ook niet meehielp: een vleugje arrogantie aan coöperatiezijde. “Suiker Unie was de grootste en ‘wist’ uit eigen ervaring hoe de bedrijven in elkaar geschoven dienden te worden. Bij CSM leefde destijds de gedachte: Wij nemen ooit Suiker Unie over. Bij de coöperatie was het idee: Als we in gesprek blijven, dan komt het er vanzelf een keer van.”

Ton Schönwetter

Wytze Dijkstra (m): ‘Als individuele boer heb je totaal geen invloed op de markt’

BENUT LLB'S MAXIMAAL IN 2017

Bij de zaaipannen voor volgend jaar is het zaak zich goed te letten op de nieuwe situatie waarin we werken met LLB's. In alle gevallen loont het de toegewezen hoeveelheid vol te telen. Wie zijn zaaipannen baseert op het aantal tonnen bieten moet er rekening mee houden dat die hoeveelheid is gebaseerd op tonnen biet bij 17%.

De nieuwe leveringsrechten hielden vanaf 2017 Ledenleveringsbewijzen (LLB's). De vaste basis voor de toewijzing is 1 ton bieten met 17% suiker per LLB. Overdracht van deze LLB's is mogelijk en min of meer gelijk aan de overdracht, zoals we die altijd gekend hebben bij de basisreferentie ('het bietenquotum').

Niet alleen is de naam van aandelen en leveringsrechten gewijzigd naar Ledenleveringsbewijzen, ook de rekeneenheid is anders. Tot op heden werd de toewijzing zowel in kg polsuiker als in tonnen bieten van 16% suiker uitgedrukt. Vanaf 2017 is dat in kg polsuiker en in tonnen bij 17%. Bij dezelfde hoeveelheid polsuiker betekent dat een verschil in hoeveelheid bieten van ongeveer 6%.

Tonnage

In de praktijk merken we nog wel eens dat er vooral naar het tonnage bieten gekeken wordt. Uitgedrukt in de oude standaard van 16% is het volume 6% hoger. Als men zich bij zijn zaaipaan vooral baseert op het toegewezen tonnage bieten, is het belangrijk om hier rekening mee te

houden. Zie het rekenvoorbeeld.

Toewijzing in kg suiker en tonnen bieten van 16% en 17%	
Toewijzing in kg polsuiker	100.000
Toewijzing in ton bieten van 17%	588
Ter vergelijking	
Toewijzing in ton bieten van 16%	625
Verschil tonnage 17 en 16%	6,3%

Toewijzingspercentage en leveringsplicht

Komend jaar is er een leveringsplicht van 85% ten opzichte van de LLB's. Het toewijzingspercentage is 112%. Daartussen zit dus een flinke ruimte. Een aantal telers lijkt bij de areaalkeuze vooral te kijken naar het voldoen aan de leveringsplicht. Als ze dat doen leveren ze een deel van de toegewezen hoeveelheid niet vol, en missen dus een aantrekkelijk saldo. Immers, als de telers iets meer zouden zaaien, leveren ze nog steeds al hun bieten binnen de toewijzing en halen ze, bij een opbrengst van 80 ton/ha en een bietenprijs van 40 euro, daarop een

bruto-omzet van zo'n € 3.200 per ha. Mocht het dan zo zijn dat er een grote oogst komt, dan leveren surplusbieten nog een extraatje op van € 30 per ton.

Overdracht LLB's

Telers die in 2017 op hun eigen bedrijf onvoldoende ruimte hebben om hun LLB's volledig te benutten, wordt geadviseerd de LLB's die zij niet kunnen benutten, over te dragen aan een teler die hier wel ruimte voor heeft. Deze overdracht kan door de agrarische dienst geregeld worden.

Momenteel is de marktprijs voor LLB's in een onderlinge transactie tussen telers zo'n € 20 per LLB. Daarnaast ontvangt de verkoper uiteraard zijn inleg bij Cosun van € 5,50 per LLB terug, voor zover deze al afgelost zijn. De koper legt bij Cosun deze € 5,50 in, waarbij aflossing plaatsvindt in vijf jaar.

Voor de komende jaren voorziet Suiker Unie zeker geen afname in de afzet van suiker. De verwachting is dat de toewijzing de komende jaren dan ook minimaal op hetzelfde niveau als in 2017 zal blijven.

Gert Sikken

CAMPAGNE START **WARM EN DROOG**

De bietencampagne is gestart onder warme en droge weersomstandigheden. Bij de huidige opbrengstverwachting van 77 ton per ha duurt de campagne zo'n 110 dagen, oftewel een kleine zestien weken.

De gevolgen van de hevige regenval in juni zijn goed merkbaar. In de eerste paar campagneweeken zijn er al grote verschillen in opbrengst en kwaliteit geconstateerd. Zoals eerder aangegeven zijn er in Oost-Brabant en Limburg percelen geheel afgeschreven. Maar ook komt het voor, dat de opbrengst maar de helft is van normaal en dat dan ook nog eens de kwaliteit laag is.

De eerste gerealiseerde opbrengsten variëren sterk. De eerste week was het suikergehalte gemiddeld 16,3% met een variatie van 14% tot wel 19% suiker. De winbaarheid is gemiddeld 91. Opvallend is het erg lage amino-stikstofniveau. De lagere suikergehaltes zijn in veel gevallen veroorzaakt door waterschade en aantasting door bladschimmels.

De droge omstandigheden leverden goede rooiomstandigheden op. Niet in alle gevallen gaat het gemakkelijk. Soms is er bietverlies door puntbreuk of komen er harde kleiballen mee. In dat laatste geval heeft de fabriek daar behoorlijk last van.

Quotumsuiker

De beide suikerfabrieken draaien op volle kracht. Dagelijks wordt rond 50.000 ton bieten verwerkt. Tijdens de campagne wordt ook rietsuiker verwerkt. De totale quotumsuikerproductie belooft circa 1 miljoen ton. Daarmee kan Suiker Unie haar Europese klanten goed bedienen. Daarnaast is er nog ruimte voor non-food klanten en export. Vanaf volgend jaar zal Suiker Unie meer bietsuiker produceren en minder ruwsuiker raffineren. De toewijzing 2017 is daarom 30% hoger dan in 2016.

Ligplaatsen

Afgelopen winter is in de teeltverga-deringen aangegeven dat bij Suiker Unie de inspectie van de ligplaatsen extra de aandacht heeft. Dat gaat nu spelen. Te vaak komt de agrarische dienst nog ligplaatsen tegen die niet voldoen. Bijvoorbeeld, omdat er los materiaal onder of tegen de bieten ligt. Ook komt het voor

DE TOEWIJZING NIET VOL GELEVERD?

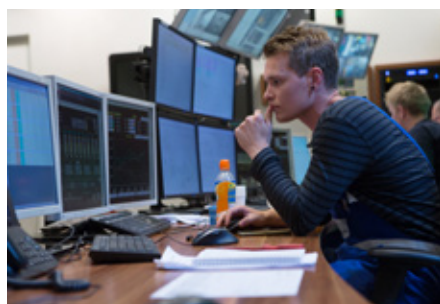
Afgelopen zomer hebben alle telers LLB's voor 2017 toegewezen gekregen. Daarbij is er vanuit gegaan dat de toewijzing in 2016 zal worden vol geleverd. Gebeurt dit niet, dan wordt het aantal LLB's en daarmee de toewijzing voor 2017 na de campagne alsnog verlaagd.

Uitzonderlijk

Door de uitzonderlijke weersomstandigheden en de daaruit voortvloeiende gewasschade zullen veel telers dit jaar de toewijzing niet kunnen vol leveren. De raad van beheer van Cosun heeft daarom besloten geen verlaging van de toegewezen LLB's toe te passen als een teler op basis van zijn vijfjaarsgemiddelde suikeropbrengst voldoende bieten heeft gezaaid om de toewijzing vol te leveren. Er hoeft geen apart verzoek te worden ingediend om een beroep te kunnen doen op deze regeling. Bij voldoende uitzaai in 2016 wordt op de LLB's niet gekort.

dat de bieten op een plek liggen die voor kraan, muis of shovel onbereikbaar is, zoals een ligplaats tussen de bomen in een windsingel. Ook vormen overhangende takken een probleem. In die gevallen zal er niet geladen worden en moet de teler zijn bieten op een geschiktere ligplaats aanbieden.

Gert Sikken

Fabrieken draaien op volle kracht

“WE ZIJN EEN KLEINE COSUN”

Cosun-teler Renco Bussemaker uit Geesbrug is medeoprichter en voorzitter van de kleinste coöperatie van Nederland. Deze Coöperatieve Blauwe Bes Drenthe heeft drie leden. “Met minder leden kun je geen coöperatie vormen”, aldus Renco. In 2017 bestaat de coöperatie tien jaar.

Met maar drie ledenleveranciers is de bessencoöperatie een bijzonderheid in de coöperatieve wereld. “We hebben met grote regelmaat een ledenvergadering met 100 procent opkomst”, vertelt Renco (39) met een knipoog. “We hebben het destijds laten uitzoeken door onze accountant. Die adviseerde ons, voor de manier waarop wij samenwerken, een ‘ouderwetse’ coöperatie als ondernemingsvorm. We delen machines en kennis en doen gezamenlijk onze afzet. Als je zoveel gezamenlijk onderneemt als wij doen, is de coöperatie de beste ondernemingsvorm.”

Kiloprijs

De drie coöperatielieden telen samen 50 hectare bessen, waarvan Renco er 17 teelt. De Blauwe Bes Drenthe (www.blauwebesdrenthe.nl) is inmiddels in Nederland (700 hectare bessen) een behoorlijk grote speler op de versmarkt. “De coöperatie moet ervoor zorgen dat er een goede prijs uitkomt. In dat opzicht zijn wij een kleine Cosun”, aldus Renco. “We betalen uit op basis van ras en per geleverde kilo. Daar komt

dan een kiloprijs uit. De leden leveren afzonderlijk.”

De drie coöperatielieden (naast Renco, twee telers in het naburige Wachtum en Zwinderen) telen ieder vier rassen: sterke soorten, die weinig ziektegevoelig zijn en waarvan de bes lang hard blijft, waardoor die ook mechanisch goed oogstbaar is. De coöperatieve samenwerking maakt de drie tot een sterke en aantrekkelijke marktpartij. Bij hun afnemer, The Greenery, zijn ze de grootste leverancier.

De grootste bedreiging voor de oogst is momenteel de Suzuki-fruitvlieg, vertelt Renco. “De Suzuki kan in ongerijpt fruit en legt daar eitjes. De gewone fruitvlieg kan dat alleen in rijp fruit. Die is minder een bedreiging.” In de bessenteelt wordt daarom nu naarstig onderzoek gedaan naar middelen en methoden om de vlieg effectief te bestrijden.

Goede bodem

De bessenteelt in Geesbrug en omgeving is nog een jonge teelt. Renco werd op het bessenspoor gezet in 2006 via de spinazietelersvereniging. “The Greenery wilde blauwe bessen in eigen beheer gaan ver-

kopen. De teelt leek me wel wat”, aldus Renco. De Drentse bodem is zeer geschikt voor de teelt. Van de aanvankelijk zestien belangstellende akkerbouwers bleven er uiteindelijk echter slechts drie over. “Je begint met iets waar je waarschijnlijk pas over vier, vijf jaar wat aan verdient. In ons geval duurde het zelfs zeven jaar. Niet iedereen heeft daar trek in. Niet iedereen kan ook het financiële risico lopen”, vertelt Renco. Het duurt alleen al vier jaar voor de struiken in volle productie zijn. De bessenstruik kan daarna 30 tot 40 jaar mee.

Voordat Renco zijn struiken heeft geplant, heeft hij met 1000 kuub houtsnippers en turf per hectare eerst een plantbed gemaakt. Ook heeft hij er druppelslangen in gelegd.

Versmarkt

De Blauwe Bes teelt in hoofdzaak voor de versmarkt. De telers zijn gecertificeerd voor Global Gap en de Engelse supermarktketen Tesco (de Tesco nurture certification). Ook hebben ze een zogeheten GRASP-certificaat voor het personeelsbeleid. Renco: “Het is een beetje doorgeslagen zoveel certificaten

als er zijn. Maar als ik geen certificaat heb, mag ik geen bessen leveren. Het beste zou één certificeringssysteem zijn. Dat zou veel werk voorkomen.” Blauwe bessen zijn, afhankelijk van de kwaliteit, maximaal acht weken houdbaar. Hoe harder de bes, hoe langer houdbaar. Voldoende plukcapaciteit tijdens de oogstpiek is cruciaal. De rijping kan snel gaan. Van een hectare kan per jaar 8 tot 10 ton worden geoogst. De pluk is voornamelijk handwerk, net als de snoei. Die begint in november en eindigt in maart. Op het hoogtepunt van de oogst heeft de coöperatie 165 Poolse plukkers aan het werk. Alle bewaarbessen gaan naar de koelcellen op Renco's bedrijf. Die heeft een opslagcapaciteit van 80 ton.

Supermarkketens

De bessen worden op een verwerkingslijn met camera's en weegcellen op kleur en hardheid gesorteerd en leverklaar gemaakt. Het verpakken gebeurt bij The Greenery. Die levert ze aan supermarkketens in heel Europa. De tweede keus wordt verwerkt tot sap en jam of is ingrediënt voor de voedingsmiddelenindustrie. Renco verkoopt de bessen ook in een versautomaat aan huis. In de boerderijwinkel verkoopt de coöperatie ondermeer producten als blauwe

bessenhoning, dessertsaus en blauwe bessenbonbons. “Blauwe bessen bevatten veel vitamine A, B en C, mineralen en antioxidanten. Die laatste hebben een gezondheidbevorderende werking. Ze ondersteunen het immuunsysteem en hebben een remmend effect op het ontstaan van kanker. Alleen: je mag in je reclame niet zeggen dat het helpt tegen kanker”, vertelt hij.

Lelies, spinazie en afrikaantjes

In het bouwplan van Renco zitten behalve blauwe bessen, ook 50 hectare lelies, 10 hectare spinazie, 15 hectare fabrieks-aardappelen en 15 hectare suikerbieten. Met het oog op rhizoctonia, een schimmelziekte die ook in de lelieteelt tot ontwikkeling komt, zaait hij Isabella KWS. Ook heeft hij twee hectare olifantsgras: de erfenis van een praktijkproef, begin jaren '90. Renco gebruikt het verhakselde gras op zijn bessenland als strooisel tegen onkruid, evenals rietsnippers die hij krijgt van rietdekkers. “Zaagsel en houtsnippers zijn als bodembedekker te duur door de toename van de houtgestookte kachels”, vindt hij.

Lelies teelt hij op contract voor één leliekweker in Zuid-Holland. Renco is een zogenaamd PLAMV-vrij bedrijf. PLAMV is een virusinfectie die roestverkleuring

‘Suikerbieten zijn een mooie basis’

geeft. “Het is een virus dat pas tegen de bloeiperiode aan zichtbaar wordt”, vertelt Renco. “De meeste lelietelers werken voor meerdere contractgevers. Mijn contractgever koopt lelies op pot. Daarom is gegarandeerd PLAMV-vrij plantmateriaal voor hem cruciaal. Door de vaste relatie met één bedrijf is bovendien de oorzaak van een eventueel probleem sneller te achterhalen. Als hier een besmette partij staat, komt die bij hem vandaan en bij niemand anders.” Voor de ontsmetting van zijn leliegrond teelt Renco afrikaantjes. “In combinatie met de spinazieteelt is dat ideaal. Spinazie is voor mij puur een voorvrucht voor de afrikaantjes. Ik zaai spinazie op land met vrij levende aaltjes. Half juli zaai ik daarna de Tagetes.”

Suikerbieten

De bessen oogst loopt van begin juli tot begin oktober. Daarna zijn de fabrieks-aardappelen aan de beurt. Eind oktober volgen de eerste bieten. In oktober start ook de lelieoogst. Die gaat door tot begin december. Renco levert zijn bieten eind oktober en eind december. “Bouwplantechnisch ben ik blij met de suikerbieten. Het is een mooie voorvrucht voor de lelieteelt”, vindt hij. “Suikerbieten zijn een mooie basis, maar het moet bij ons verdiend worden met de bessen- en de lelieteelt. Dat is het beleg.”

Ton Schönwetter

Renco, Miriam en hun kinderen Roos en Simon

EXTRA WAAKZAAMHEID VOOR ROTTENDE BIETEN

De campagne van dit jaar ondervindt de gevolgen van de hevige regenval in juni. Ook bijvoorbeeld de aantasting door aphanomyces zorgt voor problemen. Bij het rooien is extra alertheid op bietrot geboden. Datzelfde geldt voor de bladschimmelbestrijding bij late levering.

Na een tegenvallende augustus zijn de bieten dankzij het mooie weer in september goed gegroeid. Veel meer zon dan normaal en een hogere temperatuur zorgen ervoor dat de opbrengstverwachting met 400 kilogram suiker per hectare is verhoogd.

Bietenooft wisselend

Het droge en zonnige weer heeft gezorgd voor een goede campagnestart. De rooiomstandigheden waren uitstekend. De bieten zijn zeer schoon uit de grond gekomen. Het tarrapercentage schommelde de eerste weken rond 6%. Regionaal was het op de zware grond zelfs zo droog, dat voorzichtig gewerkt moest worden om breuk en bietverlies te voorkomen. Loonwerkers doen er alles aan om zo goed mogelijk rooiwerk te leveren. Toch zijn er problemen, voornamelijk op de lichte grond in het oosten en zuidoosten. Op percelen met waterschade, opgelopen in juni, is de stand wisselend. Hier hebben de bieten geen mooie penwortelvorm en komt op meerdere plaatsen rot voor door rhizoctonia. Op andere percelen, zeker ook in het noorden, zijn veel bieten met aantasting door aphanomyces. Deze schimmel veroorzaakt insnoeringen in de hoofdwortel. Tijdens de oogst moet vervolgens blijken of het gerooide leverbaar is. Bieten met meer dan 10% rot kunnen niet worden verwerkt. De bieten zullen in dat geval in het zwad moeten worden uitgezocht. Bij een zeer ernstige aantasting is rooien

Rooi-instructie in Flevoland

onverstandig. Het is daarom belangrijk ze voor de oogst nog eens goed te controleren op rot. In de eerste weken zijn diverse telers hierdoor verrast.

Ontbladeren

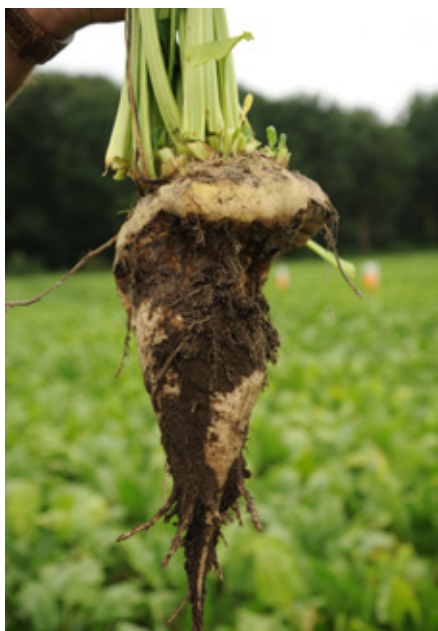
Een tweede aandachtspunt is het ontbladeren. Dit blijkt erg moeilijk te zijn bij bieten die niet stevig vastzitten in de grond. De agrarische dienst heeft daarom vlak voor de campagnestart bijeenkomsten georganiseerd met loonwerkers en machinisten. Op een 'best practices'-manier is met verschillende machines geoogst en is het rooiwerk beoordeeld. Gekeken is naar hoe de bieten het beste ontbladerd, gelicht en gereinigd kunnen worden en naar hoe dat te doen bij loszittende bieten. Het leverde bij de deelnemers veel stof voor discussie op en leidde tot uitwis-

seling van tips.

Voor goed rooiwerk is de machinist bepalend, maar de teler is zelf verantwoordelijk. Het advies aan de telers is dan ook zelf de geoogste bieten te beoordelen aan de hoop. Let daarbij op breuk, het kopwerk en het voorkomen van rot. Suiker Unie hanteert dezelfde acceptatienormen rondom bladstelen en rot als in andere jaren. Ook in deze campagne beoordeelt de agrarische dienst weer alle hopen. Voorkomen moet worden dat bieten door rot niet kunnen worden geaccepteerd en dat er boetes moeten worden gegeven, omdat er te veel blad aan de bieten zit.

Bladschimmels

Bieten met gezond blad leveren ook dit jaar weer de hoogste kwaliteit. De eerste

Insnoering als gevolg van aantasting aphanomyces

leveringen bevestigen dat. Cruciaal voor het eindresultaat zijn het tijdstip van de eerste bespuiting tegen bladvlekken en het gebruik van het juiste middel. Uit de diverse telersbijeenkomsten kwam steeds weer naar voren dat de beheersing van de bladschimmels vraagt om goed opletten. Meegebrachte bladeren met eerste aantastingen wezen uit dat vaak

de schadedrempel al bereikt is of zelfs al ruim is overschreden, nog voordat een bestrijding is uitgevoerd. Bladschimmelherkenning is essentieel om het juiste middel te kunnen inzetten. Zo is op een aantal percelen waar in het begin stemphylium voorkwam, tijdens de eerste bespuiting een middel ingezet zonder werking tegen deze schimmel. Vooral in het noorden kleuren veel percelen inmiddels bruin door de bladschimmels. Overal in het land ontstaan op de percelen haarden met aantastingen. De situatie lijkt veel ernstiger dan vorig jaar. Op veel plaatsen is een aantasting door cercospora, maar ook door stemphylium. Telers vragen zich terecht af of ze te laat zijn gestart met de bestrijding of dat de tweede bespuiting te laat is uitgevoerd. De indruk is dat bij vrij veel percelen de tweede bespuiting een maand na de eerste is uitgevoerd. In deze periode wordt ook veel nieuw blad gevormd. Het blijft dus belangrijk om twee weken na de bespuiting de percelen te controleren op aanwezigheid van nieuwe bladvlekken. De meeste telers zijn niet gewend te denken aan een derde of zelfs vierde

Ernstige aantasting bietenblad door cercospora

bespuiting, maar op veel percelen is voor de late levering de noodzaak hiertoe wel aanwezig.

Unitip update

Van meer dan 50% van de bieten is het bietenperceel inmiddels geregistreerd in Unitip. Hiervan heeft ruim een derde de registratie bijgewerkt. Aan telers die nog niet zijn begonnen, maar dit jaar toch willen meedoen aan Unitip wordt geadviseerd nu te beginnen. Deze telers krijgen via e-mail nogmaals een attendering, voorafgaand aan de geplande levering. Registratie van de bietenleveringen is namelijk gemakkelijker als het bietenperceel al in Unitip bekend is.

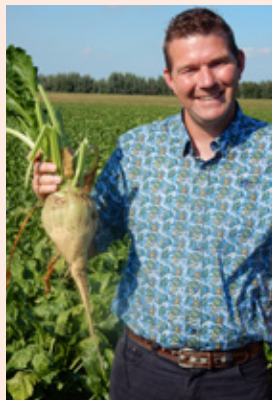
We maken het voor iedere teler zo gemakkelijk en eenvoudig mogelijk. Er zijn instructiefilmpjes gemaakt als hulp bij het registreren.

Nu het bieten leveren is begonnen, kunnen ook de eerste teeltregistraties in Unitip worden afgerond. Als een teler alle bieten heeft geleverd, wordt hij via e-mail geattendeerd op het volledig maken van de registratie. Suiker Unie stelt alleen een premie van 250 euro per teler beschikbaar voor volledige registraties. Aan het registratieprogramma is een handige hulp toegevoegd om telers daarbij te helpen.

Pieter Brooijmans

'INGESTAPT OM ERVARING OP TE DOEN'

Jaco Kant uit Werkendam teelt met zijn vader en broer 13,5 hectare suikerbieten. Hun akkerbouwbedrijf ligt in de Noordwaard, een polder tussen de Brabantse Biesbosch en de Nieuwe Merwede. De suikerbieten worden geteeld op de zwaarste grond van de Noordwaard met een afslibbaarheid van 60%. Jaco registreert in Unitip. "Ik doe mee, omdat deelname in 2018 toch verplicht wordt. Ik ben nu al ingestapt om alvast wat ervaring met het programma op te doen", vertelt hij. "Tot nu toe noemde ik alle gewashandelingen in het spuitboekje, maar nu registreer ik alles in Unitip. In het begin was het even wennen, maar na wat hulp gaat het ons nu heel gemakkelijk af. Verder ben ik erg benieuwd hoe ik het in vergelijking met mijn collega's doe."

Jaco Kant, bietenteler in de Biesbosch

HOGE INVERTWAARDE DUIDT OP VERMIJDBAAR SUIKERVERLIES

Een verhoogde hoeveelheid invert in uw suikerbieten geeft een indicatie voor opbrengstderving die anders vaak onzichtbaar blijft. Bedenk wat hiervan de oorzaak geweest kan zijn en neem passende maatregelen voor het volgende teeltseizoen.

Bij juiste bewaring van gezonde en netjes gerooide bieten worden suikerverlies en invertvorming geminimaliseerd.

Tegenwoordig ontvangen alle telers op de gewichts- en kwaliteitsopgave ook gegevens over het invertgehalte van hun geleverde bieten. Deze kwaliteitsparameter geeft waardevolle aanvullende informatie over de geleverde bietenkwaliteit.

Wat is invert?

Bietsuiker bestaat vrijwel volledig uit sacharose. Als sacharose splitst ontstaat invertsuiker (kortweg invert genoemd). Dit invert is nadelig voor het suikergehalte van de bieten en is niet winbaar als kristalsuiker. Het verlaagt zelfs de winbaarheid van

sacharose als kristalsuiker en gaat dus ook ten koste van het fabrieksrendement.

Wanneer verhoogd invert?

Een kleine hoeveelheid invert in de bieten is gebruikelijk en onvermijdbaar. Een invertgehalte tot 4 mmol per kilogram biet wordt als goed beoordeeld. Tussen 4 en 10 is sprake van een verhoogd gehalte. Boven 10 mmol per kilogram is het gehalte sterk verhoogd en zijn vaak serieuze suikerverliezen opgetreden (tot wel meer dan 10%). Dit is lang niet altijd zichtbaar op basis van alleen het suikergehalte en de WIN.

Oorzaken

Er zijn diverse oorzaken voor een verhoogd invertgehalte. Drie zaken zijn met name van belang om invertvorming te beperken: juiste bewaarcondities, goede rooikwaliteit en geen rotte bieten in de hoop.

Beheersmaatregelen

Ook bij late levering is een laag invertgehalte haalbaar bij gerichte aandacht voor oogst en bewaring. Voorkom vooral dat bieten bevriezen of te lang bij te hoge (>8°C) temperatuur bewaard worden. Bietvriendelijk rooien en aan de hoop brengen met weinig beschadigingen, groen en grond is eveneens van belang. Voorkom verder rotte bieten door bijvoorbeeld rhizoctonia door de juiste teeltmaatregelen. Door extreme omstandigheden, zoals hevige regenval dit voorjaar, kan op sommige percelen veel wortelrot aanwezig zijn. Bewaar geen partijen waarin veel rotte bieten voorkomen, maar probeer deze zo snel mogelijk te leveren. Kijk voor meer informatie over de diverse beheersmaatregelen op www.irs.nl/oogst.

Martijn Leijdekkers

Rubriek onder verantwoordelijkheid van:

Postbus 32, 4600 AA Bergen op Zoom

Tel.: +31 (0) 164 274 400
Fax.: +31 (0) 164 250 962

irs@irs.nl
www.irs.nl

Eindredactie: Jurgen Maassen

HERBICIDENSCHADE IS TE VOORKOMEN

Ieder jaar komt het voor: herbicidenschade in bieten. In dit artikel enkele oorzaken en advies hoe men risico kan vermijden.

Herbicidenschade kan komen door residuen uit voorgaande teelten, maar ook door bijvoorbeeld tankverontreinigingen.

Voorgaande teelt

Moeilijk afbreekbare herbiciden uit een voorgaande teelt kunnen schade in bieten veroorzaken. Zeker bij lage temperaturen (koude winter) duurt de afbraak lang. Sommige bodemherbiciden uit een voorgaande teelt kunnen verkleuring, misvorming of groeiremming veroorzaken. Een aantal middelen die toegepast worden in maïs kunnen witverkleuring en lange bladstelen veroorzaken aan jonge bieten (foto rechts). Bij een lage pH van de grond is de schade van deze maïsmiddelen duidelijker waarneembaar.

Schade is veelal te voorkomen door voorgaand aan de bietenteelt te ploegen. Niet kerende grondbewerking kan een

Voorkom witverkleuring door sommige maïsherbiciden door een kerende grondbewerking uit te voeren.

Voorkom verbranding en misvorming door graanherbiciden door het zorgvuldig reinigen van de tank.

risicofactor voor herbicidenschade zijn. Lees altijd de etiketten van de herbiciden, daarop staan meestal adviezen over het uitvoeren van een kerende grondbewerking als het een risico oplevert.

Tankverontreiniging

Het aantal schadegevallen door tankverontreiniging neemt toe, in het bijzonder door graanherbiciden die in het voorjaar worden toegepast (foto links). Deze middelen kunnen zich aan de tankwand of in de leidingen en filters hechten. Bietenherbiciden bevatten oplosmiddelen waardoor de graanherbiciden weer in oplossing komen. Dit wordt versterkt als de spuitvloeistof langer in de tank zit (wanneer de toepasser bijvoorbeeld 'uitregent'). In bieten kunnen nauwelijks meetbare resten al schade veroorzaken.

Grondig schoonmaken van spuitappara-

tuur voorkomt schade. Vertrouw niet alleen op het reinigingssysteem van de spuit. Deze systemen zijn vaak gebaseerd op verdunning. Grondig reinigen van gehechte residuen gebeurt met speciale middelen zoals Primaclean, All Clear Extra of Superclean. Na reiniging kan de reinigingsvloeistof gespoten worden over het laatst gespoten gewas.

Advies

Voor nu is het belangrijk stil te staan bij de in 2016 gebruikte herbiciden op percelen waar in 2017 bieten komen. Meer informatie over herbicidenschade en het voorkomen daarvan kunt u vinden in hoofdstuk 6.3.2 van de teelthandleiding op www.irs.nl en de etiketten van herbiciden.

Marco Bom

EEN ROTTE BIET? BEKIJK HEM GOED!

Helaas zijn er in vergelijking met voorgaande jaren op veel percelen rotte bieten te vinden. Dit is over het algemeen een gevolg van het koude en natte voorjaar, de extreem natte maanden juni en juli en de hoge temperaturen in september. Dit artikel geeft een overzicht van de meest voorkomende oorzaken van wortelrot in suikerbieten en benadrukt nogmaals dat rotte bieten niet bewaard kunnen worden.

Wortelrot kent vele oorzaken. Zo zijn wortelrot door rhizoctonia, aphanomyces, violetwortelrot, phoma en valse meeldauw het gevolg van aantasting door een schimmel. Ook aaltjes (het stengelaaltje) en gebreksziekten (boriumgebrek) kunnen leiden tot wortelrot. De oorzaak achterhalen is belangrijk om dezelfde problemen in de toekomst te kunnen beperken.

Oorzaak achterhalen

Er zijn verschillende hulpmiddelen om de oorzaak te achterhalen. Zo vindt u op www.irs.nl de ziekten en plagen applicatie, die u helpt het probleem vast te stellen. Deze app is ook beschikbaar voor de smartphone. Door de plek(ken) in het perceel vast te leggen, is het bij sommige problemen mogelijk om pleksgewijs maatregelen te nemen. Zo kan op plekken met stengelaaltjes in een volgende

bietenteelt granulaat worden toegepast in de plekken of op plekken met violetwortelrot maatregelen nemen om de structuur te verbeteren. Omdat sommige ziekten, zoals rhizoctonia, violetwortelrot en stengelaaltjes ook in andere gewassen kunnen voorkomen, kunnen dan ook al maatregelen voor andere teelten worden genomen.

Bewaar geen rotte bieten

Bekijk regelmatig de suikerbieten in uw perceel. Met name de wortels in de grond. Dit zorgt ervoor dat u niet verrast wordt als bieten tijdens het rooien rot blijken te zijn. Omdat het rottingsproces in de bewaarhoop gewoon doorgaat, is het advies de bieten niet te bewaren maar zo snel mogelijk te leveren.

Meer informatie

Meer informatie over de verschillende soorten wortelrot kunt u vinden op www.irs.nl.

Elma Raaijmakers, Bram Hanse en Peter Wilting

Rhizoctonia

Kenmerken:

zwarte lesies beginnend bij de kop van de biet.

Bevorderende factoren:

warm en vochtig weer, teelt van gras, maïs, peen, schorseneren, slechte bodemstructuur.

Grondsoort:

alle gronden.

Aphanomyces

Kenmerken:

insnoering net onder de grens bodem/lucht.

Bevorderende factoren:

natte omstandigheden, lage pH, nauwe vruchtwisseling, slechte structuur.

Grondsoort:

zand-, dal-, veen- en zavelgronden.

Stengelaltje

Kenmerken:

scheuren in de kop van de biet, kurkachtige plekjes net onder de schil.

Bevorderende factoren:

natte, koude voorjaren, teelt van uien, luzerne, erwten en tuinbonen.

Grondsoort:

klei- en zavelgronden.

Violetwortelrot

Kenmerken:

paarsverkleuring.

Bevorderende factoren:

slechte bodemstructuur, hoge bodemtemperaturen.

Grondsoort:

zavel- en kleigronden.

Phoma

Kenmerken:

diep zwart rot op wortel en kop, soms dunne wit/grijze laag schimmelpluis.

Bevorderende factoren:

natte omstandigheden.

Grondsoort:

voornamelijk zavel- en kleigronden.

Valse meeldauw

Kenmerken:

hartrot, zwarte hartbladeren, grijspaars schimmelpluis op groene hartbladeren.

Bevorderende factoren:

zachte winters, hoge luchtvochtigheid (>90%) en lage temperaturen in juni/juli.

Grondsoort:

alle gronden.

Boriumgebrek

Kenmerken:

hartrot, zwarte hartbladeren, verticale kurkstreepjes op de bladstelen.

Bevorderende factoren:

zand- en dalgronden met een pH > 5,8 en droogte.

Grondsoort:

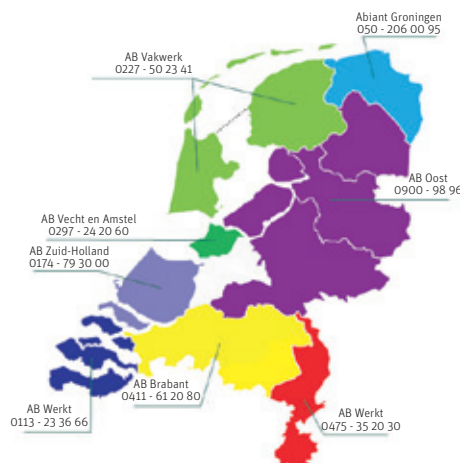
zand-, dal-, veen-, löss- en zavelgronden.

VRAAG EN ANTWOORD

WAT ALS IK GEEN TIJD OF MOGELIJKHEID HEB OM DE BIETEN ZELF AF TE DEKKEN?

Bereid een langere bewaring goed voor door de bietenhoop met de juiste afdekmaterialen en bevestigingssystemen af te dekken. Kijk op www.cosunleden.nl/campagne. Voor het afdekken van de hoop kunt u gebruikmaken van de diensten van de Agrarische Bedrijfsverzorging. De bieten worden dan voor een gering bedrag per ton afgedekt met het materiaal dat u beschikbaar heeft.

Voor hulp bij het afdekken, kunt u ook contact opnemen met de Agrarische Bedrijfsverzorging. Als u 2 dagen van tevoren contact opneemt, dan komt er een ploeg van 3 personen voor €77,50/uur (excl. weekend toeslagen). Teler zorgt zelf voor afdek- en bevestigingsmaterialen en blijft verantwoordelijk voor het vorstvrij bewaren van de bieten. Zie onderstaand kaartje voor contactgegevens.

VACATURE RAAD VAN BEHEER

Cosun hanteert het zogenoemde traditionele bestuursmodel. Dit betekent dat de zeggenschap in de coöperatie berust bij de leden. Die kiezen indirect het bestuur van de coöperatie, dat wordt aangeduid als raad van beheer. De raad bestaat uit negen leden: zes die lid zijn van de coöperatie en drie externen. In juni 2017 ontstaat een vacature voor een intern lid.

Bietenteler

De raad van beheer heeft als primaire taak het besturen van de coöperatie. Ook is zij eindverantwoordelijk voor de ontwikkeling en implementatie van het beleid voor zowel de coöperatie zelf als de ondernemingen die tot Cosun behoren.

Cosun is op zoek naar een praktiserende bietenteler die als lid van de raad van beheer het beleid mede vorm kan geven en in staat is om dat beleid uit te dragen naar de leden.

Profiel

Een functie in de raad van beheer kost per jaar minimaal zestig dagen. Verdere informatie over de functie vindt u in het functieprofiel. Het profiel en het governance-model van Cosun staan op www.cosun.nl.

Reageren

Wilt u reageren op deze vacature, stuur dan uw motivatie,

vergezeld van een uitgebreid CV, uiterlijk 11 november naar: secretariaat.rvb@cosun.com. Ook wanneer u meent een geschikte kandidaat te kennen, kunt u ons daarop attenderen via een bericht aan het secretariaat van de raad van beheer. Voor vragen over de vacature kunt u contact opnemen met de voorzitter van de raad van beheer: dirk.de.lugt@cosun.com.

Procedure

De verkiezingsprocedure gaat als volgt. Naast de kandidaten die zich naar aanleiding van deze oproep melden bij de raad van beheer, kunnen ook door de kringbesturen kandidaten worden aangedragen. De raad van beheer maakt een selectie en zal uiteindelijk één kandidaat ter verkiezing voordragen aan de ledenraad.

Voor meer informatie over de procedure kunt u contact opnemen via secretariaat.rvb@cosun.com of (076)530 33 07.

Alle reacties op deze oproep worden vertrouwelijk behandeld.

TEELTVERGADERINGEN

Tussen 8 december en 12 januari houden Suiker Unie en CSV Covas in totaal 32 teeltvergaderingen. Verreweg het grootste aantal zal nog voor de kerst plaatsvinden. Een vijftal is gepland in januari. Alle data staan op www.cosunleden.nl.